

Erfaringer fra en fengselsstudie – institusjonell etnografi i praksis

Marte Rua

Hva innebærer Dorothy E. Smiths sosiologikritikk og alternative sosiologi i praksis? Karin Widerberg påpeker i dette nummeret av Sosiologisk Årbok at ”det er når tilnærmingen hennes oversettes inn i en forskningsdesign at den tydelig gjør en radikal forskjell” (Widerberg 2012).¹ Selv om Smiths alternativ gir en bestemt måte å gjøre sosiologi på, kan institusjonell etnografi vanskelig sies å være en egen metode. Retningen representerer verken nye eller ukjente arbeidsformer for sosiologer. Den tilbyr heller en måte å gå frem, sammenfattet som et sett med begrepsmessige redskaper, noe som orienterer blikket til forskeren. Jeg skal her presentere noen av disse redskapene, og vise noe av det de har fått meg til å gjøre i et konkret forskningsprosjekt.

Formålet med denne artikkelen er å gi eksempler på og formidle erfaringer med bruk av institusjonell etnografi.² Jeg legger vekt på enkelte strategier under datainn-samlingen og analysen som er resultater av Smiths forslag til sosiologisk framgangsmåte, med eksempler på hva slags datamateriale og funn som har kommet av en institusjonell etnografisk tilnærming til forskningsprosessen. Artikkelen er også et bidrag i den pågående prosessen med å videreutvikle perspektivet, blant annet gjennom presiseringer av mine ulike måter å innlemme tekster i en studie – og hvordan tekstene kan forstås sosiologisk. Artikkelen er på ingen måte en uttømmende oversikt over alle sider ved et forskningsopplegg som er laget med utgangspunkt i institusjonell etnografi, men vil forhåpentligvis inspirere flere til å vurdere om det er fruktbart i egen forskning.

1. Hennes artikkel tar for seg mye av det teoretiske grunnlaget som denne artikkelen hviler på, men ikke gjentar.
2. Artikkelen er en omarbeiding av deler av min masteroppgave (Rua 2009). Takk til Rune Ellefsen, Åshild Selboe, Karin Widerberg og Per Jørgen Ystehede for kommentarer.

Prosjektet: Å undersøke konflikter mellom helse og straff

Studien ”Fengsel, isolasjon og varetekt sett fra fengselslegens ståsted. En institusjonell-etnografisk studie” (Rua 2009) var mitt mastergradsarbeid ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo. Utgangspunktet for å lage studien, var en nysgjerrighet på det krysspresset som helsearbeidere i fengsel står i: De skal verne om pasientenes helse, men arbeider innenfor en strengt regulert institusjon som tidvis produserer lidelse. I skjæringspunktet mellom helsevesenet og fengselet melder det seg mange interessante spørsmål, blant dem: Hvor går egentlig grensen for akseptabel lidelse i fengsel, og hvilke muligheter har helsearbeidere til å sette og verne om grensen? Motsetninger mellom fengselets straffe- og bevoktningsoppgaver og hensynet til fangers helse blir særlig satt på spissen i den skandinaviske praksisen med å isolere varetektsfanger og domfelte. Norsk bruk av varetekt og isolasjon er omdiskutert, og varetektsisolasjon har møtt gjentatt kritikk fra blant andre FNs og Europarådets torturkomiteer siden begynnelsen av 1990-tallet. Denne litt sjeldne internasjonale kritikken av Norge hviler på de veldokumenterte helsemessige skadevirkningene av isolasjon. Hvordan slike skadevirkninger (og debatten rundt dem) håndteres inne i fengslene – og i fengsels-helseavdelingene – var derimot ikke så kjent. Faktisk fantes det på det tidspunktet ingen samfunnsvitenskapelige studier om fengselshelsearbeid i Norge eller andre land i Skandinavia. En studie av en så lite tilgjengelige del av det norske samfunns-livet, måtte derfor være empirinær og ha eksplorerende forskningsspørsmål som: Hvordan forholder legene seg til isolasjon i sitt arbeid? Hva kan deres erfaringer fortelle om hvordan møter mellom helbred og straff i norske fengsler fortoner seg og løses generelt? Og på hvilken måte står legenes arbeid i relasjon til makt og institusjonell styring? Et spørsmål som utviklet seg underveis i studien, og som den samlet gir et bilde av, er hvorfor det er så stille rundt temaet isolasjon og varetekt der mennesker arbeider med fengselshelse på ulike institusjonelle nivåer.

Inspirert av institusjonell etnografi, så jeg isolasjonen som en *institusjonell praksis*, og valgte å undersøke den *fra ståstedet til fengselsleger som deltar i den*. Jeg ga fengselslegenes erfaringer status som et sted *å stå og se*, og spurte: Hva kan erfaringene til fengselsleger si oss om norsk isolasjonspraksis? Fengselslegers aktiviteter foregår i relasjon til en rekke posisjoner og institusjoner både i og utenfor fengselet, og disse representerer blant andre helsesektoren og justissektoren. Fengselet studeres derfor ikke for seg, men heller som et kompleks av slike institusjonelle relasjoner, som trer inn i og virker i legenes hverdag. Dette komplekset kan undersøkes med utgangspunkt i legers konkrete erfaringer, og hva de vet om og i sitt arbeid. Fra fengselslegers posisjon ville jeg belyse hvordan fengsel, isolasjon og varetekt gjøres i Norge.

Datainnsamlingen

Det empiriske grunnlaget for studien er både muntlige og skriftlige kilder, samt egne observasjoner fra innsamlingsarbeidet. Det viktigste materialet stammer fra intervjuer med syv fengselsleger og én fengselshelseavdelingsleder på fire høysikkerhetsfengsler i Norge. Men flere kapitler i studien bygger på andre data som først og fremst ble samlet inn i forkant av intervjuene. Før jeg tar fatt på noen sentrale aspekter ved å samle inn data gjennom kvalitative intervjuer innenfor dette perspektivet, vil jeg ganske enkelt beskrive hvordan datainnsamlingsprosessen konkret artet seg, og på denne måten vise hvordan tekster ble innlemmet i datamaterialet.

Tekst som datamateriale

Inspirert av Smiths vekt på tekst som sosiologisk materiale, var jeg opptatt av å innlemme ulike tekster i studien. Institusjonell etnografi fikk meg til å bruke og forstå tekst på andre måter enn jeg ellers ville gjort.

Før jeg skulle snakke med legene, ville jeg sette meg inn i deres arbeidssituasjon. En naturlig vei å gå var å få fatt i det som er tilgjengelig av styringsdokumenter og offentlig informasjon om helsearbeid overfor innsatte, samt dokumenter og tekstlig kunnskap informantene bruker eller kan ta i bruk i sitt arbeid. Som en forberedelse til prosjektet, startet jeg med å kontakte Sosial- og helsedirektoratet og Helse- og omsorgsdepartementet, samt Rådet for legeetikk og menneskerettighetsutvalget i Legeforeningen, for å få det som var av tilgjengelig materiale på akkurat det jeg var opptatt av. Av sistnevnte ble jeg fortalt at det var interessante spørsmål jeg reiste, men Legeforeningen hadde ingen tekster om temaet utover et internasjonalt kurs myntet på leger i andre land. Av de andre ble jeg enten fortalt at isolasjon ikke fantes lenger i Norge, at det ikke var særlig utbredt, eller at fengselshelseavdelingene ikke hadde ansvaret for personer som sitter i varetekt. Jeg ble derfor oppfordret til å kontakte Justis- og politidepartementet eller politiet for spørsmål om hvilke rutiner helsepersonell hadde overfor isolerte. Det som etter hvert ble en runddans mellom ulike personer i forvaltningen var resultatløs og forvirrende: Jeg visste at det hadde fantes skriftlige rutiner tidligere³, men disse var nå blitt borte. Ingen visste hvem som hadde ansvaret for dem, og jeg

3. De fantes i en veileder (Helsedirektoratet 1987) som ikke gjaldt lenger, denne hadde jeg kommet over i forbindelse med en studentoppgave flere år tidligere.

fant ingen nye dokumenter som skulle styre legenes aktiviteter når det kom til håndteringen av isolerte og/eller varetektsfengslede. Jeg fikk det inntrykket at isolasjon og helsearbeideres utfordringer i den sammenhengen ikke nødvendigvis var et tema verdig en egen sosiologisk studie. Jeg ble i tvil om prosjektideen hadde livets rett. Før intervjuene måtte jeg derfor gå en ny runde med å oppsøke ulike tekster.

For å få et inntrykk av om isolasjon faktisk eksisterte i norske fengsler, skaffet jeg til veie upubliserte internrapporter over bruk av restriksjoner og isolasjon for varetektsfanger og domfelte i norske fengsler, samt statistikker og rapporter fra Statistisk sentralbyrå, Kriminalomsorgen, Juss-Buss og Politihøgskolen. Disse bekreftet at isolasjon var utbredt, og viste at dokumentasjon på praksisen er dårlig og lite tilgjengelig. Jeg ville også finne tidligere saker der konflikt rundt bruken av isolasjon i Norge hadde nådd offentligheten, samt hvilke aktører som hadde engasjert seg med hvilke argumenter. Derfor gjorde jeg varierte søk i nyhetsartikler, kommentarartikler, kronikker og leserbrev tilbake til 1970 i det norske mediearkivet *Retriever*. Søket ga blant mye annet mange eksempler på at isolasjon berørte arbeidet til helsepersonell som jobbet i fengsler, og at helsepersonell hadde reist kritiske spørsmål vedrørende praksisen tidligere. Jeg gjorde også søk i skandinaviske og engelskspråklige internasjonale databaser for artikler innen medisin, psykologi, kriminologi og sosiologi, ut fra en søkestrategi som skulle fange fagdisiplinenes forskning på isolasjon, varetekt, fangebefolkningens helse, arbeid med helse i fengsel og legeetikk i fengsel. Søkene ga oversikt over kunnskap på feltet som i tillegg til å informere meg i studien, representerte tilgjengelig og relevant kunnskap også for fengselsleger. De vitenskapelige artiklene viste også at det fantes mye kunnskap om helsemessige aspekter ved fengsel og isolasjon som til sammen korrigerte bildet jeg hadde fått da jeg begynte undersøkelsene. Sammen med medieoppslagene inngikk de vitenskapelige artiklene i en større debatt om isolasjon, varetekt og menneskerettigheter. Relevant for denne debatten var rapporter fra Europarådets og FN's torturkomiteer og deres besøk i Norge, i tillegg til internasjonale avtaler og erklæringer som for eksempel Europarådets fengselsreglement og legeetiske prinsipper. Tekstene jeg fant fram i runde nummer to utgjorde altså ikke bare bakgrunnsstoff for meg og undersøkelsen, men også det tekstlandskapet som omgir helsepersonalets arbeid.

Tidligere studier i medisinsk sosiologi og profesjonssosiologi hadde i tillegg gitt meg noen antagelser om potensielle relasjoner eller teoretiske koplinger mellom legene og institusjoner i storsamfunnet. Det eksisterer som nevnt lite forskningsbasert kunnskap om helsearbeid i fengsler i Norge og Skandinavia. Men til sammen utgjorde alt dette et bakteppe av kunnskap og forventninger forut for samtalene

med informantene, og de ga et slags bilde av landskapet rundt legene sett utenfra eller *ovenfra*. Det interessante for meg etter dette, var hvordan landskapet så ut *nedefra* – der legene arbeider. Og om noe av det jeg oppdaget ved å undersøke tekstene og diskursene ovenfra, ga gjenklang i legenes fortellinger om sine erfaringer fra sin posisjon *nede* i landskapet.

Før jeg kommer til selve intervjuene, vil jeg ta omveien om noen overordnede implikasjoner for denne fasen av forskningsprosessen som følger av å ta i bruk institusjonell etnografi. For med utgangspunkt i hva folk gjør, eller hva de kan fortelle om hva de eller andre gjør, vil Smith finne ut hvordan formene for koordinering av deres aktiviteter produserer institusjonelle prosesser (Smith 2005:60). Forskning med denne ambisjonen møter på noen problemer som må løses. Det dreier seg særlig om hindre for å gripe og beskrive levd liv med språket, og strategier for å møte disse i en språklig situasjon – for eksempel i forskningsintervjuet.

Institusjonen i språket – språket i institusjonen

Informantens erfaringer er hovedressursen i dette etnografiske arbeidet, og det jeg har vært ute etter i intervjusamtalene. Det paradoksale problemet som må løses, er at språket under intervjuet både er en formidler av erfaring, og samtidig noe som kan stå i veien for å fange erfaringen.

Smith hevder at begreper (både sosiologiske og andre diskursers begreper) kan være *erfaringstomme* eller lite selvforklarende. Dette aspektet ved språk ligger også til grunn for forskningsopplegget og intervjustrategiene bak denne undersøkelsen av institusjonell praksis. Institusjonens språk kan dekke over den samme praksisen en vil avdekke og beskrive. Det Smith kaller *institusjonell diskurs* (Smith 2005), er en måte å snakke om virksomhet på, der erfaring underordnes diskurs – også i forskningsintervjuer. DeVault & McCoy skriver at det i intervjuer vil ”være vanlig, og forståelig, at folk i en bestemt institusjonell ramme beskriver arbeidet sitt med institusjonens språk. Særlig gjelder dette personer som har lært en profesjonell diskurs som en del av utdanningen sin” (DeVault & McCoy 2006:37, min oversettelse).

Det største problemet med det institusjonelle språket i intervjusituasjonen er at det kan stå i veien for målet med intervjuet: Å gjøre det folk kan eller vet om og i sitt arbeid, og hvordan det er koordinert med andres, etnografisk tilgjengelig. Når språket kommer i veien for dette, betegner Smith det som *institutional capture* (Smith 2005:155–157). Det oppstår lett der både informanten og intervjueren er kjent med den institusjonelle diskursen og vet hvordan man snakker den. Det er som om samtalen *fanges i en institusjonell styringsdiskurs* – og ofte uten at fors-

keren merker det før hun eller han transkriberer intervjuet og oppdager at informantens redegjørelser foregår i institusjonelle termer som er deskriptivt tomme (Smith 2005:156). Utfordringen også i min undersøkelse ble å komme *bak* språket eller diskursen, for å forstå hva som foregår når legen sier at hun ”behandler pasienten”. Hva innebærer det egentlig når informantene snakker om ”å ivareta” eller ”følge opp” fangen? Hvordan arter det seg konkret?

Formålet med intervjuene: Virksomhetskunnskap som intervjudata

Intervjuene ble gjort med mål om å gripe det legene *vet om og i arbeidet sitt*, og hvordan dette er implisitt eller eksplisitt koordinert med andres arbeid på innsiden og utsiden av fengselet. Datamaterialet man får ved å spørre på denne måten, kaller Smith *work knowledge* (Smith 2005), eller *virksomhetskunnskap* oversatt til norsk. Begrepet *virksomhetskunnskap* er et svar på de språklige utfordringene i intervju-situasjonen som er beskrevet ovenfor. Med begrepet forstås *virksomhet* i en videre forstand enn lønnsarbeid: Det folk gjør som krever tid og innsats, intensjoner og planlegging (Smith 2005:151–152, 229). *Virksomhetskunnskaps*-spørsmål gir *gjøre-data*, og lages med formål om at informanten skal begrepsfeste aktiviteter – også aktiviteter som underordnes eller usynliggjøres diskursivt. Her ligger også en kime til kritiske spørsmål: ”Hvorfor er ikke disse aktivitetene eller erfaringene representert i diskursen?”

Mye kunnskap er praktisk, og har en annen karakter enn den teoretiske kunnskapen. Kliniske beslutninger tas også med en viss automatikk, vanemessig, uten at helsearbeiderne på en eksplisitt måte tenker over hvordan de legitimerer dem (Berg 1992 i Lian 2003:141). *Virksomhetskunnskap* som metodologisk grep, gir en mulighet til å få etnografisk tilgjengelige beskrivelser av faktiske forhold og erfaringer, uten at det praktiske og det teoretiske atskilles. Å behandle begreper, teorier, avveininger og andre former for tenkning som folks faktiske aktiviteter, er også en måte den institusjonelle etnografen omgår det tradisjonelle skillet mellom teori og praksis (etter Widerberg 2007:18).

Valg av ståsted: Informantene

Når lysene slukkes, dørene låses og en fange i et norsk fengsel legger seg på cella om kvelden, har dagen vært et resultat av en institusjonell prosess som har foregått over tid og involvert arbeidet til mange mennesker – i bestemte posisjoner fra ulike organisasjoner i og utenfor den offentlige forvaltningen. Synet på varetekstfengsling og isolasjon som en institusjonell prosess, innebærer at det er flere mulige

steder å stå og se på det som skal undersøker. I dette komplekset av institusjonelle relasjoner finnes ikke ett "naturlig" fokus. Å studere fengselet fra et bestemt institusjonelt ståsted gir derimot retning til det sosiologiske blikket. Jeg valgte å undersøke fra fengselslegers posisjon. Hovedårsaken bunner i at leger har tatt opp problemstillingene jeg ville undersøke, men også i at de har det formelle medisinsk-faglige ansvaret på fengselshelseavdelingen.

Med institusjonell etnografi sees de som har stilt opp til intervju som informanter – om det sosiale. De er informanter om strukturer og praksiser, slik de fungerer og er organisert på bestemte steder der informantene er. Informantene ble kontaktet fordi de arbeidet på større fengsler med høyt sikkerhetsnivå og med både domfelte og varetektsfanger. Dermed ville det være stor sannsynlighet for at de hadde erfaring med isolasjon av fanger. Utvalget er altså gjort ut fra institusjonen legene arbeider i, og ikke etter egenskaper ved informantene selv. Utvalget jeg fikk ved å velge informanter etter arbeidsplass var variert når det kom til kjønn, alder og fartstid – de var ulike, men de var alle involvert i de samme institusjonelle prosessene. Det var disse prosessene, og ikke personene eller lokal kultur som interesserte meg. Jeg var ikke ute etter deres subjektive vurderinger, meningsskaping og motivasjoner i seg selv, men hva deres erfaringer og fortellinger kunne si om de institusjonelle praksisene de deltok i.

Virksomhetskunnskap og institusjonell diskurs i intervjuene

Intervjuene varte lenge, men ble stadig lengre jo flere jeg hadde snakket med. Dette skyldes delvis at kunnskap fra tidligere intervjuer ble brakt videre inn i de neste. Hovedårsaken til at intervjuene generelt sett ble så lange, ligger i selve intervju-strategien bak intervjuguiden, og hva slags type data jeg var ute etter. En historie som ble fortalt, kunne utløse lange sekvenser av spørsmål og svar, fram til jeg trodde at jeg hadde forstått akkurat hvordan det hele hang sammen. Spørsmålene jeg stilte var detaljerte og rettet mot konkrete aktiviteter og hendelser, for at jeg skulle forstå hva arbeidet faktisk innebærer både til vanlig og i spesielle situasjoner, og hvordan og hvilke andre personer eller posisjoner arbeidet står i relasjon til. Samtidig forsøkte jeg å få et bilde av hva legene vet, og hvor de får kunnskap fra. Slik skulle intervjuet få fram både de konkrete erfaringene legen har, hva som strukturerer dem, og hvordan arbeidet eksplisitt eller implisitt bidrar til og inngår i institusjonelle prosesser.

Inntrykket fra intervjuene jeg har gjort, er at informantene med lederansvar, og som er trent i at deres virksomhet blir målt og vurdert språklig i helsevesenet, hadde

sterkere innslag av en form for ikke-selvforklarende, institusjonelle termer. Samtidig kunne de legge mer arbeid i å gi meg et bestemt bilde av avdelingen de ledet. Men også de andre informantene snakket i det som kan kalles erfaringstomme beskrivelser. For eksempel har de ”en vanlig konsultasjon”, eller de snakket om ”å ivareta” eller ”følge opp” pasientene og ”helsebiten”. Slike former for *institusjonell diskurs* er også en ressurs for forståelsen senere i analysen. De sier blant annet noe om hva informantene tar for gitt, og ved å grave i hva begrepene innebærer i praksis, kom det fram hvor langt inn i fengselvirkeligheten legenes innsikt strakk seg.

Hvordan det Smith kaller *institutional capture* (Smith 2005:155-157) arter seg, og hva en kan lære av dem, kan illustreres med følgende eksempel: Jeg spurte alle legene om hvordan det ble kjent for dem at en fange satt isolert, og hvilke rutiner helseavdelingen hadde for å følge med på hvordan personen hadde det under isolasjonen. Det var erfaringer med og dilemmaer rundt dette arbeidet jeg i utgangspunktet ville intervjuere legene om. I Norge foregår isolasjon i hovedsak både som 1) bruk av sikkerhetscelle 2) en form for utelukkelse fra fellesskapet av både domfelte, varetektsfanger og sikrings-/forvaringsdømte, eller 3) restriksjoner ved varetekt. Ifølge Straffegjennomføringsloven skal fengselet varsle legen umiddelbart når en fengslet blir utelukket fra fellesskapet.⁴ Det viste seg imidlertid at dette ikke var praksis ved fengslene hvor mine informanter jobbet. Det fantes heller ikke egne rutiner for å følge med på isolerte, unntatt ved bruk av ekstremformen isolat på sikkerhetscelle. Det forteller noe viktig om den institusjonelle styringen av legenes oppmerksomhet – altså om koordineringen av legenes virksomhet. Selv om fengselshelseavdelingene ikke hadde en skriftlig eller muntlig rutinefestet oppmerksomhet rettet mot de isolerte, ga mange av informantene uttrykk for at isolerte likevel ble ”fulgt opp”. Da jeg prøvde å komme til bunns i hva det betydde, svarte flere informanter på spørsmålet om tilsynsrutiner med å fortelle at sykepleierne hadde daglig kontakt med fangene i forbindelse med at de delte ut medisiner på avdelingene. Sykepleierne visste om dem, og kunne fange opp problemer under medisintildelingen. Men da jeg spurte om alle gikk på medisiner, viste det seg at ikke alle gjorde det. Denne oppnøstingen av uttrykket ”å følge opp fangen” viste at legene selv opplevde at de isolerte ble fanget opp av helseavdelingen om de skulle få problemer, også når det ikke var sikkert at det skjedde. Dette gjør det lettere å forstå hvorfor legene ikke opplevde det som sitt ansvar å ta initiativ i det en person satt isolert, og med det befant seg i en situasjon som legene hadde er-

4. ”Innsatte som er helt utelukket fra fellesskapet, skal flere ganger daglig tilses av tilsatte. Lege skal varsles om utelukkelsen uten ugrunnet opphold.” Straffegjennomføringslovens § 37, sjette ledd.

faringer med at utgjorde en helserisiko. Oppnøstingen fikk også fram en arbeidsdeling mellom de ulike yrkesgruppene, og en avstand mellom legekantoret og fengselscellene, som bidro til forståelsen av organiseringen av fengselshelsearbeidet og relasjonene legenes arbeid sto i.

Informantene er eksperter på hva deres daglige arbeid konkret går ut på. Å intervju med mål om å begrepsfeste deres *virksomhetskunnskap*, innebærer altså å spørre om konkrete handlinger, personer og hendelser, for å få fram hvordan de fatter beslutninger. Dette er en måte å oppdage noe nytt og komme *bak* den institusjonelle styringsdiskursen. Innenfor den institusjonelle styringsdiskursen vil nemlig ikke aspekter ved folks handlinger, arbeid og erfaringer som ikke er diskursivt anerkjent, dukke opp. Jeg kommer tilbake til flere eksempler på funn som kom av å grave i uttrykk som faller inn under det Smith kaller *institutional capture*.

Analysen

“People who are talking experience use the language of everyday life. Social organization is present in that language.” (Smith 2005:132)

Erfaring som datamateriale og grunnlag for analyse

Informantene i min undersøkelse har kunnskap om hva som gjøres av helsearbeid i et fengsel, fordi han eller hun deltar selv – informanten vet hva han eller hun gjør, og kan fortelle det til meg. Dette er utgangspunktet for intervjuene, men hva får forskeren egentlig vite i et kvalitativt forskningsintervju? Er det informanten forteller sant i forhold det hun selv vet at hun gjør? Om det så er sant, kan forskeren stole på informantens oppfatninger av virkeligheten?

Å forbinde fortellinger om praksis med hva informantene faktisk gjør, er et grunnlagsproblem som gjelder så vel kvantitativ som kvalitativ forskning. Som andre positivismekritiske sosiologer, avfinner Smith seg med at forskeren aldri kan få tak i en fullstendig sannhet om hva informanten faktisk gjør. Erfaringsutsagn kan ikke oversettes til det faktiske av mange grunner (Smith 2005:124–125). For eksempel forutsetter erfaring diskurs – en opplevelse blir til forskjellige erfaringer som en følge av forskjellige diskurser (Scott 1992). Erfaringer er alltid ideologisk eller teoretisk mediert (Smith 2005:125).

Den institusjonelle etnografen orienterer seg i stedet mot den sosiale organiseringen av folks aktiviteter, og velger å undersøke hvordan det sosiale organiseres og forstås gjennom *hvordan folk snakker om hva de gjør*. Hun eller han

tolker ikke på tvers av informantene, eller tillegger dem verdier de ikke selv hevder. Dette er i tråd med – til og med noe mer radikalt enn – forskningsetikkens poeng om hensynet til, og respekten for, informantenes verdier og handlingsmotiveer (punkt 18 i NESH 2006). Informantens erfaring er autoritativ (Smith 2005:160). Forskeren stoler på folks egen vanligvis gode kunnskap om sine aktiviteter, for sammen med dem å begrepsfeste og produsere beskrivelser av og forklaringer på hva de vet i kraft av hva de gjør (Smith 2005:210). I denne undersøkelsen sees ikke legenes erfaringer som *subjektive*, men *situerte*. Forskingen gir ikke et uttalt “*objektivt*” (over)blikk på samfunnet – også det naturligvis situert, men tar sitt uttalte utsiktspunkt *fra et bestemt ståsted* – i dette tilfellet fengselslegenes – og er åpen om det. Dette betyr ikke at det rekkes å snakke med én person. Med institusjonell etnografi søker en å finne mønstre som trer fram ut fra erfaringene til flere personer.

Denne håndteringen av erfaring er ikke det samme som å gjengi informantenes virkelighetsforståelse, og på den måten redusere seg selv til informantenes talerør (Prieur 2002:148). Men det innebærer heller ikke et brudd med hverdagserfaringen og aktørens selvforståelse. Erfaringen er ikke målet med undersøkelsen og der den stanser, men der den starter eller *står og ser*. Derfra utvider forskeren det som er synlig fra folks lokale steder, og tegner et bilde eller et kart som synliggjør koplinger og styring som folk kanskje ikke ser selv. Slik fokuserer forskeren på hvordan det lokale er forbundet med det institusjonelle, slik jeg har studert hvordan fengselslegers situerte erfaringer og arbeid er koplet til institusjonelle ordninger.

Informantenes stemme i teksten

Av og til fikk mine spørsmål informantene til å sette ord på erfaring for første gang. Det hendte ofte at de kommenterte det selv, at nå snakket vi om forhold de ikke hadde tenkt over før. Intervjusituasjonen er et samarbeid om å produsere en form for kunnskap som er diskursiv og etnografisk tilgjengelig. Det er denne kunnskapen, *virksomhetskunnskapen*, ordfestet gjennom intervjuene, som er data-materialet for mye av analysen. Dette er imidlertid ikke alltid synliggjort gjennom direkte eller indirekte siteringer, blant annet fordi orienteringen mot *virksomhetskunnskap* ofte ga detaljerte forklaringer som ikke alltid egnet seg for sitering. Datatypen ga noen konsekvenser for skrivestrategien som jeg vil beskrive under. Her kan jeg også presisere hvordan bruken av intervjuutdrag i analysen i tillegg er en konsekvens av institusjonell etnografi på tre andre måter:

For det første passer det dårlig med metoden å klippe ut brokker av det informantene sier, ta det ut av sammenhengen og analysere dem som selvstendige og løse røve meningsbærere. Forskeren gjenfortolker ikke ulike *virksomhetskun-*

skaper som kommer fram i dialogen, men de blir satt sammen i en beskrivelse *slik at organiseringen av dem trer fram* (Smith 2005:159). Med institusjonell etnografi motarbeides det som kan synes å være en klassisk sosiologisk fristelse: å overdrive analyse av utsagn som har falt i en to timer kort intervju samtale, der partene verken forut for eller etterpå holder dialogen gående. Jeg har heller ikke finlest intervjuutskriftene på jakt etter inkonsekvens eller måter å ordlegge seg som kan gi meg en anledning til finne for eksempel holdninger eller menneskesyn når informantene snakker om isolasjon som fenomen.

For det andre ble jeg tidlig i analyseprosessen fristet til å bruke sitater for å *belegge* analytiske poenger, eller synliggjøre mengden eller spredningen av bestemt erfaring blant informantene. Dette kan sees som uttrykk for mer tradisjonelle former for analyse innen kvalitativ sosiologisk metode – kanskje til og med en kvantitativ slagside. Selv om behovet for stadig å trekke fram sitater som en slags bevis dempet seg etter hvert, måtte jeg likevel hele tiden sjekke intervjuene for å holde meg selv i ørene i analysearbeidet (poengtert i Campbell & Gregor 2004:93). Intervjuutdrag kan selvsagt trekkes inn i analyseteksten. Ofte gjorde jeg det for å synliggjøre hvordan informantene resonnererte, fordi de beskrev spesielt godt eller der de uttrykte en ambivalens det var vanskelig å gjengi.

For det tredje ble ikke intervjuutdragene merket med fiktive navn, kjønn eller annen informasjon som kan invitere til en individualiserende analyse av materialet. Det var for å opprettholde fokuset på det institusjonelle, ikke bare i intervju-samtalene, men også i analysen og skrivingen (se DeVault & McCoy 2006:41).

Til å begynne med festet jeg meg ved de uttalelsene som jeg oppfattet som mest oppsiktsvekkende eller spesielle. Og forklaringene til de informantene som framsto som spesielt kunnskapsrike eller velartikulerte. Etter hvert endret dette seg. Jeg endte i stedet opp med å interessere meg for, og trekke ut sitater eller beskrivelser fra, deler av intervjuer som jeg tidligere i prosessen antok at inneholdt lite nytt eller overraskende. Noe av grunnen til det kan være at interessen min dreide seg mot det som ut fra intervjuene kan forstås som normalt, ukontroversielt eller utbredt. Ofte var det den daglige, velfungerende donten jeg fant interessant. Denne vridningen er nok også et resultat av orientering mot sammenhenger og relasjoner framfor årsakskjeder innen institusjonell etnografi.

Etnografisk undersøkelse av tekst

Innenfor institusjonell etnografi gis ikke tekstene forrang som realitet framfor den faktiske verden. Det er ikke tekstenes mening i seg, men tekstenes sosiale aspekter og hva de får folk til å gjøre, som først og fremst er sosiologisk interessant. Når in-

dividers handlinger inngår i handlingskjeder som knytter dem til andre individer og deres aktiviteter andre steder, koordineres de som oftest gjennom tekstbaserte diskurser og kunnskap (Smith 2001). Smith vektlegger at tekst gir en mulighet til å utforske hvordan det translokale og ekstralokale faktisk er produsert der folk er, kroppslig og i konkrete situasjoner (Smith i Widerberg 2004:181). Tekstene sees derfor som handlinger – noen må skrive dem, andre leser dem.

Som en del av det som kan kalles en tradisjonell forberedelse til intervjuene, lette jeg opp enkelte tekster. Men orienteringen mot tekst i alle deler av forskningsopplegget var direkte inspirert av institusjonell etnografi. Tilnærmingen inviterer til å lete etter de sosiale aspektene ved tekst, og dette har gitt meg ulike måter å behandle, spørre etter, forstå og analysere tekster. Selv om måtene i praksis ikke holdes så atskilt, har jeg konstruert noen analytiske distinksjoner for å klargjøre for leseren hvordan jeg har forstått tekst i dette arbeidet. Tekstene er ikke analysert etter disse distinksjonene eksplisitt. Jeg viser dem likevel her fordi det kan tydeliggjøre hvordan jeg forstår og bruker tekst i studien på en måte som ikke er beskrevet hos Smith eller andre. Dette er således en del av videreutviklingen av perspektivet. I denne sammenhengen vil jeg påpeke at det er *funnene* tekstforståelsene har gitt som er det sentrale i studien, på hvilken måte kommer fram i presentasjonen av tekstforståelsene.

I) Tekst som kontekst

Statistikker, forskning og vitenskapelige tekster som handler om fangers helse og arbeid med den, utgjør en del av bakgrunsmaterialet i undersøkelsen. Tekstene er på den ene siden lest som en form for representasjon av virkeligheten. De gir svar på spørsmål som hvor utbredt er egentlig isolasjon i Norge? Hva vet vi om fangebefolkningens helse og levekår? Hva sier forskning om helserisiko ved isolasjon? På den andre siden anses deler av dem som en tekstlig kontekst for legene, en slags diskursiv kunnskap som potensielt kan styre forståelsen eller blikket til fengselslegene og dermed arbeidet deres. Ikke bare medisinskfaglige og profesjonsetiske tekster, men også andre tekster – som debatten rundt tortur og varetekt i den medierte offentligheten – er behandlet som potensielt relevante for legenes arbeid og som en del av det tekstlige landskapet rundt dem. De inngår dermed også i datamaterialet, i tillegg til å gi en bakgrunn for temaene som tas opp i studien.

II) Tekst som sosial aktivitet

Tekster sees også som handling i seg selv. Her leses de ikke som representasjoner av virkelighet, men som et materialisert uttrykk for institusjoners arbeid og en form for

aktivitet. Min jakt på hva for eksempel Legeforeningen eller norske helsemyndigheter gjør i forhold til fengselshelsearbeid, innebar leting etter tekster. Blant annet kan antallet tekster – tilgjengelige og mindre tilgjengelige – si noe om hvor mye en institusjon eller organisasjon jobber med å styre bestemt arbeid ovenfra. Og innholdet i tekstene forteller noe om hvilket arbeid som *toppen* av institusjonene oppfatter som viktig at utføres i hverdagen *der nede* – og hvordan dette skal gjøres. Da jeg for eksempel ikke fant noen tekster om isolasjon myntet på fengselshelsepersonell fra den norske politiske ledelsen, deres utøvende myndigheter og organer, eller legeprofesjonen ved Legeforeningen, viser det at disse ikke arbeider for å aktualisere problematikken overfor legene som jobber i norske fengsler. Tekstene, eller rettere sagt mangelen på dem, viser hvordan isolasjon generelt er et ikke-tema blant institusjoner som står i relasjon til arbeid med fengslede helse i Norge. Det er et sentralt funn i studien, som også bidrar i forklaringen av hvorfor fengselslegene *der nede* ikke har den oppmerksomheten mot helsemessige konsekvenser av norsk vareteks- og isolasjonspraksis som jeg hadde forventet ut fra blant andre FNs og Europarådets kritikk av den.

III) Tekst som uttrykk for vilje til styring ovenfra

Hvorvidt enkelte tekster er kjent hos informantene eller ikke, forteller i tillegg noe om institusjonenes interesse for, kall det gjerne vilje, og organisatoriske evne til å spre kunnskapen om og i disse tekstene. Jeg spurte informantene om hvor de hentet kunnskap fra, for å forstå hvordan det institusjonelt legges til rette for hva de skal kunne noe om, og hva de må finne ut av selv. Informantene opplevde for eksempel at det var liten politisk og faglig interesse for deres oppgaver og arbeid, problemer og muligheter. Følelsen begrunnet de blant annet med at det fantes så lite informasjon om hva det var ønskelig at de gjorde eller fokuserte på. Mange var oppgitte over at de ”måtte finne ut av allting selv”. Mengden og typen av tekstlig kunnskap informantene tilbys ovenfra, er altså både et uttrykk for handling, interesse og vilje til styring. Dette henger igjen sammen med neste punkt.

IV) Tekst som empiriske koplinger mellom det lokale og translokale

Siden det var et mål å forstå hvordan legenes arbeid er koordinert, var det viktig å finne ut hvilke tekster som faktisk trer inn i og gjør noe med deres aktiviteter. Derfor spurte jeg informantene spesifikt om enkelte konkrete tekster som framsto som sentrale og instruerende, samt noen tekstlige diskurser og begreper. Andre tekster kom fram ved at jeg spurte etter tekster informantene brukte i arbeidet til vanlig, eller tekster som syntes å virke inn på virksomhet informantene fortalte om under-

veis under intervjuene. Slik ville jeg finne ut hvilke tekster som blir *aktivisert* (McCoy 1995) og får betydning, og hvilke som ikke har samme styrende kraft for informantenes arbeid – altså hvilke tekster som utgjør en *reell* tekstlig kontekst rundt legenes arbeid. Resultatet fortalte meg fra hvor styringen over legenes hverdag er svak eller sterk. For eksempel er det få tekster myntet på å styre fengselshelseavdelingens virksomhet, mens institusjonen som omgir den – fengselet – er styrt gjennom lovverk og rundskriv ned i minste detalj. Praksiser på straffesiden i det institusjonelle landskapet rundt legene er preget av sterkere og mer detaljert styring, mens praksiser som skal møte helsemessige konsekvenser av straffen er svakere styrt. Dette stiller legene i en svakere posisjon overfor fengselet der det oppstår motsetninger mellom fangenes helseinteresser og fengselets formål med og ressurser til å straffe og bevokte. De opplever at ”helse taper”.

Jeg fikk også korrigert bildet av hvilke tekster som betyr mest i hverdagsarbeidet. Det var nemlig ikke identisk med det jeg først fikk inntrykk av. Et eksempel er Helsedirektoratets veileder for fengselshelsetjenesten, som personer i direktoratet presenterte som svært viktig og styrende for fengselslegenes arbeid. Det viste seg at den både var lite kjent og brukt blant informantene – den utgjorde ikke en slik kopling som jeg til å begynne med ble gitt inntrykk av. Et annet eksempel er at jeg spurte informantene om debatten rundt tortur, menneskerettigheter og legeetikk forbindelse med bruk av isolasjon under varetekt hadde hatt innvirkning på deres arbeidsplass. Alle kjente til denne debatten, men ingen hadde tenkt på den som relevant for egen hverdag. De kjente altså til debatten, men var lite styrt eller koordinert av den – noe flere for øvrig ble overrasket over selv under intervjuene.

Eksemplene over viser en måte å identifisere kraften i eller eksistensen av empiriske koplinger mellom institusjonelle nivåer som står i en vertikal/hierarkisk relasjon til hverandre. Men tekster koordinerer også arbeid horisontalt i lokale handlingssekvenser: En del av informantene viste meg eller kopierte tekster de brukte i arbeidet, som arbeidskontrakter, rutiner, avtaler, skjemaer, samt maler for journaler. Disse tekstene inngår også i datamaterialet, og ga grunnlag for en forståelse av hverdagen i helseavdelingene.

V) Tekst som dialogisk

Jeg har også forsøkt å forstå på hvilken *måte* informantene tar tekstene i bruk. Tekstene er varige og stabile, men de leses, tolkes og oversettes forskjellig i lokal praksis – også av mine informanter. Det ikke-deterministiske, dialogiske synet på tekst og diskurs i institusjonell etnografi, retter blikket mot hvordan institusjonelle praksiser og diskurser reproduseres, opprettholdes eller endres gjennom at individer tar teks-

tene i bruk (*aktiviserer* dem). I forholdet mellom teksten og leseren, utøver teksten betydelig kontroll (Smith 2005:108). Den medierer, regulerer og autoriserer folks aktiviteter (Widerberg 2007:19). Dette betyr likevel ikke at teksten automatisk aksepteres, men at motstand, uenighet og avvisning virker ut fra tekstens agenda (Smith 2005:111).

Selv har jeg også lest tekstene forskjellig. Med utgangspunkt i at tekster fungerer som ressurser som folk trekker inn i sine hverdagslige arbeidsprosesser (DeVault & McCoy 2006:34), har jeg på den ene siden behandlet tekster som en slik potensiell ressurs (i tillegg til virkelighetsbeskrivelse). På den annen side beskriver jeg mot dette hva legene *faktisk* benytter seg av. Det er mulig fordi jeg gjennomgående i intervjusamtalene spurte etter tekster informantene bruker i arbeidet.

Institusjonell etnografi gir andre funn

Noe uventet avdekket de forberedende undersøkelsene før intervjuene med fengselslegene forhold ved arbeidet og organiseringen av kunnskap i toppsjiktet av viktige styrende relasjoner legene står i – i denne sammenheng Helsedirektoratet, Helse- og omsorgsdepartementet og Legeforeningen. Tidligere har jeg beskrevet den frustrerende researchprosessen der jeg ikke fant noe av det jeg lette etter av dokumenter og rutiner for helsearbeideres håndtering av isolerte fanger. Prosessen syntes resultatløs. Men inspirert av institusjonell etnografi behandlet jeg problemene jeg møtte etnografisk, og forsto disse erfaringene som observasjoner fra feltet. Et viktig funn herfra var som nevnt at isolasjon var et ikke-tema *på toppen* av det hierarkiske institusjonelle landskapet rundt legenes arbeid. Inntrykket jeg fikk av styring og arbeid der oppe ga gjenklang i legenes erfaringer, samtidig som bildet de tegnet opp var ganske annerledes. Tradisjonelt researcharbeid og forberedelse før undersøkelsen fikk altså en annen funksjon: Erfaringene ble til en type feltmateriale. Institusjonell etnografi inviterer ikke direkte eller automatisk til denne tilnærmingen, men måten jeg har nærmet meg feltet og tegnet opp landskapet slik det ser ut *utenfra*, ga funn og tilførte forskningsopplegget viktige aspekter.

Det er vanskelig å forutse hvorvidt en annen metodisk tilnærming hadde gitt rikere datamateriale og analyse. Mye av det jeg har gjort, blant annet under forberedelsene omtalt over, er likt tradisjonell kvalitativ forskning. Men enkelte metodiske redskaper har fått fram forhold jeg ellers kanskje ikke ville sett, for eksempel forståelsen av hvordan språk kan dekke over det en vil avdekke eller beskrive (institutional capture). Orienteringen mot *virksomhetskunnskap* var avgjørende for datamaterialet som kom ut av intervjuene, der temaet var situasjoner og praksiser som viste seg å være lite dis-

kursivt anerkjent både lokalt og oppover i komplekset av institusjonelle relasjoner som legene står i. Det å spørre så detaljert som jeg måtte gjøre for å forsikre meg om at jeg virkelig forsto hva noe innebar, ga i seg selv flere oppdagelser som var avgjørende for studien. Jeg har allerede nevnt hvordan det kom fram at flere av informantene opplevde å ha muligheter til å fange opp isolerte – noe de i realiteten ikke nødvendigvis hadde. Et annet eksempel handler om hvilke muligheter legene har til å gjøre noe med situasjonen der isolerte tok skade av den. Etter mye graving og spørring viste det seg at tiltak overfor isolerte ikke nødvendigvis innebar varetektsfanger, og at informantene ikke var klar over det selv. Legene så muligheter der de ikke alltid hadde dem. Flere forhold, blant annet knyttet til arbeidsdelingen og samarbeidet med andre i fengslet, gjorde at de ikke opplevde situasjonen som like problematisk som kritikerne. Legene er trygge på at sykepleierne følger godt med. Og at mange av betjentene er flinke til å ha kontakt med de isolerte, aktiviserer dem eller prøve å legge forholdene til rette gjennom lufting og samvær med dem når det er mulig. Til sist synliggjorde de detaljerte spørsmålene hvordan varetektsfanger og isolerte framsto som en vag kategori for mange av legene, og det gjør det mindre tydelig hvordan man håndterer dem. Faktisk er det mange institusjonelle uklarheter på alle nivåer når det kommer til både isolerte og varetektsfengslede, og når det kommer til forholdet mellom helsearbeidere og fengselet. Dette er et funn fra både intervjuene og tekstene i datamaterialet.

Det viktigste aspektet ved forståelsen av fengselshelsetjenesten, er likevel et resultat av det generelle institusjonelle fokuset. Hadde jeg gjort en fenomenologisk orientert studie, der jeg var opptatt av meningsskapning og bevissthet, ville jeg kanskje lagt vekt på *variasjonen* i informantenes holdninger til og kunnskap om isolasjon og varetekt. Disse holdningene spenner seg fra støtte til skepsis mot fengselet. Om jeg ut fra dette hadde antydnet, eller verre: konkludert med, variasjon også i *praksisen* i fengselshelseavdelingene, hadde jeg bommet kraftig. Studien viser at meningene er ulike, men praksisen er grovt sett den samme. Dette er betinget av en institusjonell orden i forholdet mellom helsevesenet og justisvesenet i fengsel, som har relevans for alle som interesserer seg for fengselsproblematikk – altså utover spørsmål om praksisen rundt isolasjon og varetekt. Fengselslegenes handlingsrom stanser nemlig ved fengselets sikkerhetsvurderinger eller ressursprioriteringer som følger av disse. Årsaken til at legene ikke ”griper inn” der fengselets vurderinger eller behov, går på tvers av den isolertes helsemessige interesser, ligger i en institusjonell praksis både i helseavdelingen og i forholdet mellom helseavdelingen og fengselet. De aksepterer – tilsluttende, pragmatisk eller kritisk – reglene og behovene fengselet har. Legene godtar fengselsinstitusjonens rett til å ta beslutninger de ikke er enige i. Der disse oppfattes som skadelige for fangen, ser legene helseavdelingens oppgave som å begrense skadene og ”gjøre det en kan”.

Forskningsspørsmålene var orientert mot styring og konflikt, og dette preger beskrivelsen av fengselslegenes hverdag og arbeid. For eksempel er mye av det viktige og *positive* som foregår rundt i fengselshelseavdelingene ikke synliggjort i studien. Med fokuset på institusjonell styring, er det også fare for at analysen framstår som *strukturtung*. Jeg lette etter informantenes felles erfaringer, men ønsket samtidig å synliggjøre deres mangfold av meninger og erfaringer. Det er også tydelig at fengselslegene faktisk ikke står helt fastlåst, til tross for fengselets stramme rammer. Tvert imot, fengselslegene er smidige og finner ofte praktiske løsninger innenfor det rigide fengselsvesenet. Dette er en viktig årsak til at de ikke opplever de grensene fengselet setter som så problematiske. Mangel på styring ovenfra kan dessuten gi legene muligheter, for eksempel til å drive fagutvikling og prøveprosjekter, eller til å løse oppgaver basert på egne erfaringer og kunnskap. Legene er på ingen måte determinert av makt og styring. Men makt og styring av og fra ulike institusjonelle virksomheter trer inn i deres hverdag, mens legene reproducerer institusjonelle praksiser når de deltar i dem. Påvirkning går nedenfra og opp. Men i størst grad går den ovenfra og ned – det institusjonelle landskapet rundt legene er hierarkisk.

Institusjonell etnografi som metodisk tilnærming tilbyr noen klargjørende redskaper som styrte forskerblikket mitt i den vanskelige intervjusituasjonen. Mer generelt opplevde jeg perspektivet som et slags anker i den kvalitative forskningsprosessen: Ved å ta utgangspunkt i informantenes konkrete og situerte erfaringer som et ståsted man kan rette blikket *oppover* mot makt og styring fra, angir perspektivet en tydelig retning i den kaotiske, detaljrike og grenseløse virkeligheten forskeren kan befinne seg i. Ved å tilby helt konkrete skritt i forskningsprosessen, fungerer framgangsmåten dessuten som en vaksine mot å gjøre det Smith kritiserer tradisjonell sosiologi for å gjøre (se bl.a. Smith 1999 og Widerberg 2012). Perspektivet gjør at spekulative, høytstevende eller erfaringsfjerne analyser blir nær umulig: analysen i mitt eget prosjekt lå lavt i terrenget, og ble empiritung og analytisk deskriptiv. Institusjonell etnografi har et utgangspunkt som gjør forskningsetiske dilemmaer eller maktrelasjonene forskeren inngår i til et mindre tema for den enkelte forsker. Perspektivet oppfordrer oss til ikke å behandle andre mennesker som objekter, heller ikke i analysen, og dermed unngår en det ubehagelige i å skulle fortelle folk hva som *egentlig* foregår – hva de *egentlig* mener og gjør.

Kunnskap for hvem?

Kravet til den sosiologiske kunnskapen som produseres med institusjonell etnografi, stilles til hvor nøyaktig og detaljert forskeren klarer å nøste opp hvordan de

sosiale relasjonene er knyttet sammen. Forskeren skal tegne et redelig og pålitelig kart som menneskene i feltet kan kjenne seg igjen i (etter Widerberg 2007:20). Smith kaller representasjonen av hvordan ting faktisk fungerer og henger sammen for *mapping* (Smith 2005). Smith har valgt denne metaforen – å lage kart⁵ – fordi kart ikke gjør krav på å bli lest uavhengig av terrenget det beskriver. Anvisningene i et kart er dialogisk: Leseren bruker det opp mot et terreng. På et vis forklarer kartet de aspektene ved terrenget som vil gjøre den reisende i stand til å finne hvor han eller hun er, og hvor han eller hun skal (Smith 2005:161). Det er en sosiologi som tilbyr menneskene som er i ståstedet undersøkelsen starter fra, en utvidet kunnskap om faktiske og lokale forhold ved livene deres, og gi svar på ”how things are put together” – for å forstå hvordan erfaringer, vi og samfunnet henger sammen (Widerberg 1995:139). Kartet skal forstørre synsvidden til folk, og synliggjøre relasjonene som knytter et sted til et annet, og hvordan vi er koplet til styringsrelasjoner, økonomi og skjæringspunkter mellom disse (Smith 2005:29).

Smith omtaler *mapping* som selve hovedmålet for den sosiologiske kunnskapsproduksjonens sluttprodukt: Kunnskapen skal være nyttig for folk – dem og oss (Smith 2005:29, 51). Smith fester dette målet til institusjonell etnografi allerede i tittelen på boka som formulerer prosjektet: *Institutional ethnography – A Sociology for People* (Smith 2005). Målet er mer radikalt enn tilbakeføringskravet i forskningsetikken, som er et krav om at resultatet av undersøkelsen skal formidles tilbake til informantene i en forståelig og forsvarlig form (punkt 47 i NESH 2006). Smiths sosiologikritikk og validitetskrav til sitt eget alternativ, berører forskningsetiske grunnproblemer ved relasjonen mellom sosiologi og samfunn, mellom forskeren og forskningsobjektene. Med institusjonell etnografi snus det som ofte kjennetegner sosiologiske prosjekt på hodet: I stedet for å forklare samfunnet til folk, vil en forklare til samfunnet hvordan det sosiale ser ut fra steder folk er. Kunnskapen skifter retning; både hvor den kommer fra og hvem den skal tjene. Dette får betydning for etiske dilemmaer innen kvalitativ forskning knyttet til forsker-informant-relasjonen både i datainnsamlingen og analysen.

Makten i forholdet mellom relasjonene i kunnskapsproduksjonen og den kunnskapen som skapes, løses ifølge Widerberg ved at: ”Du observerer ikke dem, men *med* dem og *for* dem. I en sann type relasjon er gjensidigheten integrert – og blir ikke et påtvunget tema utenfor selve forskningsrelasjonen.” (Widerberg 2007:20). Smith hevder at asymmetrien i forsker-informant-relasjonen framstår som mindre

5. Kartmetaforen må ikke nødvendigvis leses bokstavelig, men jeg har funnet det nyttig å lage kart som visualiserer handlingssekvenser eller relasjoner for leseren. Kartene beskriver en del av det jeg ønsker å vise mer effektivt enn lineær tekst gjør.

viktig med institusjonell etnografi, blant annet fordi erfarenes autoritet anerkjennes (Smith 2005:138).

Ifølge Smith ligger ikke asymmetrien i forsker-informant-relasjonen bare i intervjusituasjonen, der forskeren som har styringen over forskningsprosjektet vet hva hun vil ha tak i innenfor en sosiologisk diskurs informanten ofte ikke kjenner. Asymmetrien ligger også i at informanten, eller hennes erfaringer mediert gjennom etnografens publikasjoner, havner i en skolastisk diskurs som informanten som oftest heller ikke er aktiv innenfor (Smith 2005:137). Innen samfunnsvitenskapelig metodelitteratur knyttes etiske problemer i forbindelse med fortolkninger av data til at informanten kan oppleve forskerens fortolkninger som et overgrep.⁶ Særlig oppstår det etiske problemer med erfaringsfjerne fortolkningsformer: deltakerne kan føle seg objektivert, eller de forstår ikke beskrivelsen (Fangen 2004:174). Styrken i Smiths tilnærming er blant annet at den sosiologiske kartleggingen er laget for at folk skal få *mer* kunnskap enn de allerede har, uten at den kunnskapen de besitter usynliggjøres eller underkjennes. Dette er et grunnleggende forsknings-etisk poeng, men som og kan sies å ha vitenskapspolitiske implikasjoner.⁷

Metode som teori – teori som praksis

Trass i at metodologi som oftest forstås som sammenkoplingen av ontologi, epistemologi, teori og metode, oversettes det sjelden til forskningspraksis, verken i lærebøker eller ved utformingen av konkrete forskningsprosjekter, ifølge Widerberg (2007:7-8). Denne undersøkelsen var et forsøk på å være konsekvent, og ta ontologi og epistemologi ut i det praktiske undersøkelsesarbeidet. Ønsket var å skape et tett forhold mellom teori og metode, og unngå avstanden jeg tidligere i sosiologistudiene hadde erfart mellom sosiologisk teori på pensum og konkret arbeid med studentoppgaver. I denne artikkelen har jeg trukket fram noen eksempler på hva institusjonell etnografi har fått meg til å gjøre i et mastergradsprosjekt. Jeg har

6. Se for eksempel Fangen (2004:173–174) og Thagaard (1998:188–191).

7. Et resultat av studien denne artikkelen er basert på, er at personer og organisasjoner som engasjerer seg for fangers pasientrettigheter og helse har benyttet kunnskapen til blant annet å reise krav om avklaringer av forholdet mellom Kriminalomsorgen og helsevesenet, og jobbet for økt oppmerksomhet og debatt rundt hva slags helsetjeneste som skal tilbys mennesker som selv ikke fritt kan oppsøke helsevesenet. Jeg oppfatter det som et tydelig eksempel på hvordan sosiologisk kunnskap kan utvide synsfeltet til mennesker i en bestemt del av samfunnet, for slik å sette dem som er i feltet vi studerer bedre i stand til å forstå – og forbedre – den hverdagen de lever og virker i.

fokusert på å finne eksempler, og med det utelatt både mange av konklusjonene fra studien, men også kritiske drøftinger av Smiths perspektiver opp mot annen sosiologi som er sterkere representert i vår nåværende sosiologiske kanon. Med tiden vil det forhåpentligvis være flere som kan bringe sine spørsmål og erfaringer til diskusjonen som er nødvendig for å utvikle perspektivet videre. Da vil debatten om institusjonell etnografi også inneholde flere spørsmål og innta den nødvendige kritiske holdningen som jeg her har valgt ikke å fokusere på.

Å ta konsekvensen av Smiths metateoretiske perspektiver på kunnskapsproduksjon, betyr også å behandle framgangsmåten som selve teorien. Ontologiske antakelser, epistemologiske teorier, metodologiske redskaper og operasjonaliseringen av disse i den aktuelle undersøkelsen, behandles sammenvevd med metodologiske og etiske utfordringer for både datainnsamlingen og analysen. Metodologien er teoretisk. Det handler om å motarbeide atskillelsen av det teoretiske og det praktiske, både i egen forskning og i forståelsene og beskrivelsene av samfunnet.

Kilder

- Campbell, Marie & Gregor Frances (2004) *Mapping Social Relations. A Primer in Doing Institutional Ethnography*. Lanham: AltaMira Press.
- DeVault, Marjorie L. & Liza McCoy (2006) 'Institutional Ethnography: Using Interviews to Investigate Ruling Relations', i Smith, Dorothy E. (red.) (2006) *Institutional Ethnography as Practice*. S. 15–44. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Fangen, Katrine (2004) *Deltagende observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Helsedirektoratet (1987): *Faglig veileder for Fengselshelsetjensten*. Helsedirektoratets veiledningsserie 3–87. Ingen navngitt forfatter eller redaksjon. Oslo: Helsedirektoratet.
- Lian, Olaug S. (2003) *Når helse blir en vare*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- McCoy, Liza (1995) 'Activating the photographic text' i Campbell, Marie Louise & Ann Manicom (ed.) *Knowledge, Experience, and Ruling Relations: Studies in the Social Organization of Knowledge*. S. 181–192. Toronto: University of Toronto Press
- NESH, Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (2006): 'Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi.' Ingen navngitt forfatter. Lest 02.05.12 på <http://www.etikk.no/Forskningsetikk/Etiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/Oslo>: NESH.

- Prieur, Annick (2002) 'At sætte sig i en andens sted: En diskussion af nærhed, afstand og feltarbejde' i Jacobsen, Michael Hviid, Søren Kristiansen og Annick Prieur (red.) (2002): *Liv, fortælling, tekst: Strejftog i kvalitativ sociologi*. Aalborg: Aalborg universitetsforlag.
- Rua, Marte (2009) *Fengsel, isolasjon og varetekt sett fra fengselslegens ståsted En institusjonell-etnografisk studie*. Masteroppgave levert ved institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, UiO. Oslo: Univeritetet i Oslo.
- Scott, Joan W. (1992) 'Experience', i Butler, Judith & Joan W. Scott (red.) (1992) *Feminists Theorize the Political*. S. 22–40. New York: Routledge.
- Straffegjennomføringsloven. Lov om gjennomføring av straff mv. 18. mai 2001 nr. 21.
- Smith, Dorothy E. (1999) *Writing the Social – Critique, Theory, and Investigations*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated.
- (2001) 'Texts and the ontology of organizations and institutions' i *Culture and Organization* Vol 7:2, s. 159–198. London: Routledge.
- (2005) *Institutional Ethnography. A Sociology for People*. Oxford: Alta Mira Press.
- Thagaard, Tove (1998) *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Widerberg, Karin (1995) *Kunnskapens kjønn: minner, refleksjoner og teori*. Oslo: Pax forlag.
- (2004) 'Institutional Ethnography – Towards a Productive Sociology', i *Sosiologisk tidsskrift* 12, s. 179–184. Oslo: Universitetsforlaget.
- (2007): 'Institusjonell etnografi – en ny mulighet for kvalitativ forskning?' i *Sosiologi i dag*, årgang 37, nr. 3/2007, s. 7–28. Oslo: Novus forlag.
- (2012): 'Dorothy E. Smith og Institusjonell etnografi', i *Sosiologisk Årbok* 2012.1. ss. 123-137. Oslo: Novus forlag.